

XITOIY MADANIYATI

Abdumannonova Aziza Akbarali qizi

Lolaalimardonova60@gmail.com

+998915830656

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

MAQOLASI

Annotatsiya: Ushbu maqolani yoritishdan maqsad qadimgi xitoyliklar xam madaniyati ham boshqa xalqlar madaniyati kabi ko' b qirrali bo'lgan. Ularda misir xalqlari singari yozuvning eng qadimgi turi iyorgileyef rasimli belgilardan iborat bo'lgan. Qadimgi xitoyliklar madaniyatida turli xil sohalar va fanlar rivojlangan ular tibbiyotda, matematika, astranomya, geometriya va adabiyotda ham oldingi ko'rsatkichlarni egallagan. Xitoyda din va me'morchilik ham yaxshi rivojlangan manbalarda keltirilishicha melotda avvalgi III-II asrlarda xitoyga Hindistondan O'rta osiyo orqali budfda dini kirib kelgan va yoyilgan qadimgi xitoyliklar yuksak madaniyat yaratdilar va jahon madaniyati xazinasiga ulkan xissa qo'shgan xalqlardan biri bo'ldi.

Kalit so'zlar: Qadimgi xitoy, madaniyat, diniy e'tiqotlar, xalqlar, O'rta osiyo, Xitoy adabiyoti, me'morchilik, astranomiya, geometriya, tibbiyot, adabiyot fanlari, diniy ta'limi.

Kirish: Qadimgi Xitoy yozuvi. Qadimgi xitoyliklar boshqa Sharq mamlakatlari kabi o'zining qadimiy. ko'p qirrali madaniyatiga ega bo'lgan. Qadimgi Xitoy ko'hna Misr va Mesopotamiya singari o'z yozuvi va adabiyotiga ega bo'lgan mamlakatdir. Qadimgi xitoyliklar hozirgi kunimizdan 3,5 - 4 ming yil ilgari o'zlarining yozuvlarini yaratgan. Ularning yozuvi ham misrliklarniki singari rasm-bel-gilardan - iyerogliflardan iborat boigan. Har bir ierolif-belgi butun bir so'zni ifoda etgan. Bir kichik shoxcha belgisi “**daraxt**”, ikkitasi “**o'rmon**”, uchitasi esa “**chakalakzor**” kabi ma'nolarni bildirgan. Xitoyda dastlabki yozuv m.av. II mingyillikda kashf etilgan. Bu Shan-In davlati davriga to'g'ri keladi. O'shanda iyerogliflar soni 2000 ga yaqin boigan. Xan davrida esa iyerogliflarning soni o'n sakkiz mingga yetgan. Xitoy yozuvlari asrlar mobaynida ayrim obzgarishlarga duch kelgan. Ammo u o'zining asosiy belgilarini zamonamizgacha saqlah qolgan. Xitoyliklar xatni dastlab suyak, yog'och. cho'p, teri va bambuk tanasidan tayyorlangan maxsus taxtachalarga yozganlar. M.av. IV—III asrdan boshlab esa ipa- kdan tayyorlangan shoyi parchasiga yozishgan. M.av. I asrda va milodiy I asr chegarasida xitoylar qog'ozni kashf etishgach. yozuvlar ana shu qog'ozlarga yozilgan. Xitoyliklar dunyoda birinchi bo'lib qog'ozni kashf etishgan ekan. Matnlar o'ngdan chapga to321

mon ustunlar tariqasida yuqoridan pastga qarab yozilgan. Yozuv- da bo'yoqcho'p, qush patlari va cho'tkachalardan foydalanilgan. Qog'ozni bambuk, latta va po'stloq

aralashmasidan tayyorlaganlar. Tarixiy manbalarga ko'ra, Xitoyda qog'ozni kashf etgan kishi milodiy II asrda yashagan Say Lungo degan fikrlar ham bor. Ehtimol bu shaxs qog'oz tayyorlash usulini takomilla shirgan bo'lsa kerak. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, yangi milodiy yilning birinchi asri-dayoq qog'oz barcha yozuv vositalarini siqib chiqargan va kunda-lik hayotda keng qo'llanilgan.

Qadimgi Xitoy adabiyoti. Qadimgi xitoyliklar o'zlarining ajoyib adabiyotiga ega bo'lgan. Qadimgi Xitoy adabiyotining shakllanishi xalq og'zaki ijodiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Yozuv kelib chiqqach, yozma adabiyot shakllangan va rivoj topgan.

Muxokama bo'limi: Xitoyliklar ajoyib afsona, ertak, rivoyat, qo'shiq, topishmoq va ko'plab maqollar yaratganlar. Dostonlar Xitoyning qadimgi adabiyotida katta o'rin tutadi. Xitoy adabiyotida diniy, tarixiy va falsafiy mavzular keng o'rin olgan.

Xitoyda m.av. IV—milodning IV asrlarida Soy Yuan, Sima Syan kabi mashhur yozuvchi va shoirlar ijod etishgan. O'sha davrning iste'dodli shoirlaridan biri Syuy Yuan bo'lib, u m.av. IV asrda Chu podsholigida yashab ijod qilgan. Bu davrda yashagan yana bir xitoylik mashhur adib, tarixchi Sima Syan bo'lib. m.av. 145-90-yillarda yashab ijod qilgan. Uning "Tarixiy xotiralar" asari mavjud. Qadimgi Xitoyda musiqa, raqs, qo'shiq san'atiga qiziqish erta boshlangan. Ularda musiqa asboblarning torli, urib, puflab chalinadigan txirlari keng tarqalgan. Xitoyga qo'shni O'rta Osiyo xalqlarining arfa kabi musiqa asboblari milodiy I—II asrlarda kirib borgan.[1]

Xitoy madaniyati juda qadim zamopnlardan boshlanadi. Eng qadimgi xitoy yozuvlari Iyorgileyef yozuvlarining paydo bo'lishi va dastlabki taraqqiyotlarini kuzatishga imkon berdi. Saqlanib qolgan abadiy manbalar ko'proq qadimgi xitoyning klassik adabiyoti deb ataladigan asarlar Xitoy diniy falsafasi, xuquqshunosligi qanday paydobo'lib va rivojlanib kelganini va juda qadimgi ijtimoiy –siyosiy sistemalarning qanday paydo bo'lganini kuzatishga imkon beradi. Xitoyliklar qolgan barcha xalqlar singari o'zlarining diniy etiqoti bo'lib xitoyda xam fetishizm tabiatga sig'inishning qadimgi formalari, ota-bobolari arvofiga talpinish va sexirgarlik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan totinizmga etiqot qilshdan boshlanadi. Tarixiy manbalarda tabiatni iloxiylashtirish bilan bog'liq bo'lgan totimistik tasavvurlar keng tarqalgan zamonlar xaqida estaliklar saqlanib qolgan. Masalan, Sim Sianni sharxlab bergan Chjan Shovuze mundaydeb yozadi: Xuvan-di ayiq davlatining potshosi edi. Kunlardan birkun uning onasi dalada yurganida qutub yulduzini o'rab olgan kata yshinni ko'rib homlador bo'lgan. Shundan so'ng 24 oydan so'ng Xuan-diniy tuqqan. Demak, Xuandi ayiqqa talpinuvchi totem guruhlaridan birining boshlig'i bo'lgan, deb faras qilish mumkun. Qadimgi xitoyda diniy etiqotlar juda qadim zamondan shakillangan. Xitoyda dindor odamlar xurmat qilingan. Ammo eramizdan avvalgi VI-V asrlarda malum shakilga kirgan va eng keying dinlarga asos bo'lgan. Xitoyning madaniy xayotida juda kata axamiyatga ega bo'lgan diniy talimot konfutsiylik shakillangan. Bu Sistema

qadimgi zamonda kitoblar va rom ochuvchilarning maktablarida tasisqilingan edi. Konfutsiyning shaxsiy xayoti va faoliyatiga doir malumotlar bizda juda kam faqat ubilan bog'liq bo'lgan bir qancha nomlar bor. Uning qayerda tug'ulgan va o'lgani xaqida malumotlar saqlanib qolgan.[2]

Qadimgi Xitoyda me'inorchilik, rassomchilik va haykaltaroshlik. Me'morchilik Qadimgi Xitoy madaniyatida muhim o'rin egallaydi. Uning kelib chiqishi Xitoy tarixining uzoq o'tmishiga borib taqaladi. Me'morlar ajoyib saroylar, ibodatxonalar, ma'muriy binolar va harbiy istehkomlar qurgan. Xitoyning qadimgi Xao Sanyan, Dalyan, In, Shouchun, Chanan kabi yirik shaharlarida ko'plagan saroylar, ibodatxonalar va ma'muriy binolar bo'lganki, uni xitoylik qo'li gul ustalar bunyod etgan. Xitoy ustalari 322

me'morchilikda o'ziga xos jimjimador qurilish uslubini yaratganlarki. bu uslub boshqa Sharq xalqlari me'morchiligida uchramaydi, Me'morchilik ishlarida loy, g'isht, paxsa va ko'proq yog'och ishlatilgan. Bu jihatdan m. av. II—I asrlarda uch qavatli qilib oynalandi. peshayvonlari va to'rt chekkasida qorovulxonasi bo'lgan Chanandagi Xan podsholarining saroyi diqqatga sazovordir. Xitoyda rassomlik ham ancha taraqqiy etgan edi. Rassomlar shoh saroylari, ibodatxona devorlari va amaldorlarning uy devorlarini o'simlik, daraxt, ot, otliq askar, jang aravalari, it, fil va qandaydir maxluqlarning tasvirlari bilan bezaganlar. Xitoyda haykaltaroshlik kamroq rivojlangan. Ustalar mis, jez, kumush, oltin va toshlardan xilma-xil idishlar yasab, ularning sirtini qush, ajdaho va turli afsonaviy maxluq tasvirlari bilan bezaganlar.

Haykaltarosh ustalar podshoh, sarkarda, boy va oddiy kishilarning haykallarini o'ta nozik did bilan ishlaganlar. Qadimgi Xitoyning qo'li gul ustalari ajoyib zargarlik, kulolchilik, miskarlik va boshqa badiiy buyumlar tayyorlashda shuhrat qozongarilar. Shunday qilib, qadimgi xitoyliklar adabivot, me'morchilik va tasviriy san'at sohasida o'zlariga xos asarlar yaratib, shulirat qozonganlar.

Qadimgi Xitoyda ilmiy bilimlarning rivojlanishi. Qadimgi Xitoyda ishlab chiqarish xo'jaligining rivojlana borishi bilan ilmiy-amaliy bilimlar ham ravnaq topgan. Ulai' matematika, geometriya fanlari sohasida jiddiy yutuqlarga erishgan. Bu jihatdan m. av. II asrda tuzilgan "Matematikaning to'qqiz kitobi" degan asar diqqatga sazovordir. Kitobda matematikaning asoslari tushuntirib berilgan. Bu kitob dehqon, olim, hunarmand, tarixchi, astronom, chorvador va me'morlar uchun uzoq vaqtgacha asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qilgan. Xitoy olimlari astronomiya sohasida ham jiddiy yutuqlarga erishganlar. Davlat, xo'jalik ishlarini yuritish, savdo ishlari, vaqtni hisoblash va taqvim tuzish zaruriyati astronomiya bilimlarini to'plashni va bilishni taqozo etgan. Xitoy astronomlari m. av. II mingyillikdayoq astronomik kuzatishlarni boshlaganlar.

M. av. 145-90-yillarda yashagan xitoy tarixchisi Sim Syanning **“Tarixiy xotiralar”** kitobining bir bo'limi osmon jismlari masalasiga bag'ishlangan.

Tarixchi Ban Guning “**Xan tarixi**” kitobida 783 yulduzning nomi keltirilgan.

Milodning II asrida yashagan Chjan Xenning astronomiya va matematikaga oid asarida esa 124 yulduz turkumi. 2500 yulduz- larning nomi eslatib o'tilgan. Bu davrda sayyoralar harakatini ku- zatishga ham katta ahamiyat berilgan. Xitoy astronomlari bir yil- ning 365 kun ekanligini mustaqil aniqlaganlar. Ular bir yilni 12 oyga boigan va quyosh-oy taqvimini tuzgan.

Xitoy astronomlari quyosh va oyning qachon tutilishini oldin- dan aytib berishgan. Ular fizika sohasida ham jiddiy yutuqlarga eri- shib, d u n y o d a birinchi b o i i b **k o m p a s n i k a s h f** etganlar. K o m p a s - ni temirdan to'rtburchak qilib ishlashgan. Uning harakatlanuvchi ko'rsatkichi doimo janubni ko'rsatib turgan.[1]

Qadimgi xitoyga tabobatning rivojlanishi xitoyda eramizning I-asrida paydo bo'lgan progressiv lekin xar xolda usha zamon ilimfani taraqqiyotiga muvofiqdir busodda materialistik pilasofiya namayondalari orasida Van Chunn ni ko'rsatib o'tmoq kerak, u osmonham yerga o'xshagan jisimdeb takidlab bu bilan tratsion diniy felasofiyaga qarshi chiqqan va tomirida qonyurib turgan jon egalari orasida o'lmaydigani yo'qdeb ko'rsatgan.Bu felasofiya eramizning III-V asrlarida yashagan felasoflarning asarida rivojlangan, ular rux o'ladideb ko'rsatganlar [2]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Abdujabbor Kabirov 321,322,323,324,betlar
- 2.Visevolt Avdiyev 765-766 bet.768-772 betlar